

4. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С.Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм: Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1990.

According to the results of a polling of 1292 Russian-speaking respondents it was concluded that their social self-determinations were essentially influenced by experience of non-satisfied needs. The lacks of well-being, order and stability, a certainty of the future, the fair authorities, and health were especially significant. Non-satisfaction of the needs dealing with Russian identity was rather appreciable, but not leading. The ethno-political factors had relatively stronger effect on the self-determination of Russian-speaking youth, but the young people were less focused on the pro-Russian values.

Key words: non-satisfied needs, social identity, age differences, Russian-speaking residents.

Отримано: 11.02.2010

УДК 159.923.2

С.О.Вільдгрубе

Формування компонентів самоствавлення підлітків в умовах соціальної депривації

У статті подається теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми самоствавлення, порівняльний аналіз компонентів самоствавлення. Приділена увага психологічним факторам формування самоствавлення, особливостям розвитку самоствавлення підлітків, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: самоствавлення, особистість, підліток, самосвідомість, самооцінка, Я-концепція, депривація.

В статье проведен теоретический анализ научной литературы по проблеме самоотношения, сравнительный анализ компонентов самоотношения. Уделено внимание психологическим факторам формирования самоотношения, особенностям развития самоотношения подростков лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: самоотношение, личность, подросток, самосознание, самооценка, Я – концепция, депривация,

Постановка і актуальність проблеми. Сучасне суспільство характеризується зростанням інтересу щодо індивідуального, особистісно орієнтованого підходу до розвитку підлітка. Підлітковий вік є вузловим періодом формування особистості, найбільш сенситивним для розвитку самоствавлення (С.Л. Рубінштейн, Д.І.Фельдштейн). Тому в психологічній літературі суттєву увагу приділяють проблемі ефективного розвитку самоствавлення підлітків, особливо тих, розвиток яких іде в соціально несприятливих умовах.

Підлітки, які позбавлені батьківського піклування, знаходяться у якісно новій соціальній ситуації. Соціально-економічна криза, політична нестабільність і пов'язана з цим деформація моральних основ інституту сім'ї посилюють проблему сирітства і поставили її у центр уваги суспільної, освітньої і виховної систем держави. Вивчення самоствавлення дітей, позбавлених батьківського піклування, постає необхідним у зв'язку із збільшенням і поширенням проблем, пов'язаних із вихованням, психологічним формуванням цієї категорії дітей.

З ростом кількості підлітків, які позбавлені батьківського піклування, збільшується необхідність у дослідженні психологічних факторів, що впливають на розвиток особистості цих підлітків, особливості їх самоствавлення.

У багатьох сучасних дослідженнях підлітковий вік розглядається як важливий поворотний рубіж онтогенетичного розвитку, що пов'язаний з якісно новим етапом формування самосвідомості, самоствавлення (Б.Г.Ананьєв, К.О.Абульханова-Славська, Р. Бернс, Л.І. Божович, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.В.Столін, І.О.Самуйлова, І.М. Слободчиков, Г.М. Прихожан, І.І. Чеснокова, Д.І.Фельдштейн та ін.).

Вивчення самоствавлення дітей, позбавлених батьківського піклування, постає необхідним у зв'язку із збільшенням і поширенням проблем, пов'язаних із вихованням цієї категорії дітей. За допомогою створення умов для формування позитивного самоствавлення закладаються основи розвитку і становлення особистості як повноцінного активного суб'єкта діяльності і члена суспільства. Саме це зумовлює актуальність питання самоствавлення дітей позбавлених батьківського піклування.

Проблема самоствавлення вивчається в зарубіжній і вітчизняній психології такими дослідниками, як О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, О.О.Бодалєв, Л.С. Виготський, І.С. Кон, Г.С. Костюк, С. Куперсміт, В.В.Столін, Дж. Марвел, С.Д. Максименко, В.М. Мясіщев С.Р. Пантелєєв, К.Роджерс, М. Розенберг, Л. Уэльс, І.І. Чеснокова та ін. Вони займаються вивченням таких питань: самоствавлення як компонент

самосвідомості, зміни самосвідомості у підлітковому віці та їх вплив на самоставлення, формування емоційно-ціннісного ставлення до себе, вплив соціуму на формування і розвиток самоставлення.

На сьогодні достатньо широко розглянута структура самоставлення (Б.С. Братусь, Є.Н. Волкова, Л.Я. Гозман, Д.І. Дубровський, С.Р. Пантелеев, А.В. Петровський, М.І. Сарджвеладзе, В.В. Столін, Н.П. Іванова, Є.І.Казакова, Г.М.Прихожан, Н.М. Толстих).

Самоставлення розглядається науковцями з різних позицій: як сума емоційних компонентів (В.В. Столін), різноманітний феномен в структурі особистості (Т.М. Горобець), самосвідомість, самопізнання, емоційне ставлення до себе (Н.І. Сарджвеладзе), самоставлення як когнітивна і афективна складова, самоприйняття (К. Роджерс), самоповага (І.С. Кон), інтегральна самооцінка (У. Джемс), ієрархічна структура, яка включає приватні самооцінки (Р. Шавельзон), своєрідна особистісна риса, яка мало змінюється від ситуації до ситуації і навіть від віку до віку (С. Куперсміт, М.Розенберг), любов до себе, почуття компетенції (Л. Уелс, Дж. Марвелл).

Найчастіше психологічне поняття самоставлення використовується як таке, що комплексно відображає систему ставлень індивіда до себе. Категорія ставлення є ключовою для процесу формування й розвитку особистості, завдяки їй відбувається оцінювання та прийняття чи неприйняття власного "Я". За її допомогою розкривається становлення смислового зв'язку, єдності людини і світу, самого змісту цієї єдності: буде вона морально конструктивною чи деструктивною щодо індивіда.

Якісні зміни самосвідомості у підлітків можуть призвести до підвищення конфліктності, протиріччя самоставлення, загострення особистісних переживань (Є.О. Андреева, Б.С. Братусь, Д.М. Демидов, Л.О. Запорожець, Е.Еріксон та ін.).

Саме тому дослідники підкреслюють важливість психологічної підтримки підлітків (В.О. Аверін, О.В. Алексеева, І.В. Романов, Ю.С.Шевченко та ін.).

Ситуацію розвитку особистості підлітків в умовах соціальної депривації багато дослідників визнають як особливу (Л.В. Байбородова, Л.І.Божович, В.Г. Бочарова, О.В. Виноградова, В.А. Вінс, Я.О. Гошовський, І.Ф.Дементьев, І.В. Дубровіна, Л.І. Євграфова, Н.П. Іванова, Є.І. Казакова, Г.М.Прихожан, Н.М. Толстих та ін.), частіше як несприятливу.

Треба відзначити, що становлення структурних компонентів самоставлення особистості, яка перебуває в соціально несприятливих

умовах, вплив цих умов на змістовність самоставлення і психологічні труднощі з цим пов'язані, ще не були предметом достатнього пильного вивчення.

Метою статті є виявлення структурних особливостей самоставлення особистості підлітків, які перебувають в умовах соціальної депривації.

В емпіричному дослідженні структурних компонентів самоставлення і впливу соціальної ситуації на змістовність самоставлення підлітків прийняли участь 120 дітей: 60 підлітків 11-15 років з "Донецького інтернату для дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, № 1" і 60 підлітків 11-15 років із загальноосвітньої школи № 98 м. Донецька, які виховуються у благополучних сім'ях. Аналіз результатів включав до себе кількісну і якісну обробку.

Порівняльний аналіз компонентів самоставлення по тесту "Опитувальник самоставлення" В.В. Століна, С.Р. Пантелеева показав, що в самоставленні підлітків, позбавлених батьківського піклування, у порівнянні з підлітками з сімей є спільне і особливе. У підлітків, позбавлених батьківського піклування, і підлітків, які розвивалися в сприятливих соціальних умовах, в зоні вияву ознаки (> 50 %) знаходяться середні значення інтегрального самоставлення і декілька його основних компонентів: самоповага, аутосимпатія, самозацікавленість. Характерними особливостями самоставлення даного вікового періоду є те, що в основному, його компоненти знаходяться в зоні прояву і складають середні значення (50 % < b < 72 %). Отже, підлітки, позбавлені батьківського піклування, і підлітки з сімей, у цілому відчувають інтегральне почуття "за" власне "Я". Вони відчувають симпатію, повагу, зацікавленість до себе. Особливе проявляється у тому, що у підлітків, позбавлених батьківського піклування, середні значення інтегрального самоставлення наближуються до низької межі (табл. № 1).

Розбіжності які виявлені, згідно критерію Мана – Уїтні, для таких шкал, як інтегральне почуття, самоповага, очікування позитивного ставлення від інших, самозацікавленість, достовірні на рівні значності $p \leq 0,01$, а для шкали аутосимпатія достовірні на рівні значності $p \leq 0,05$.

Середні значення такого компонента самоставлення, як "очікування позитивного ставлення від інших", у підлітків, позбавлених батьківського піклування, знаходяться у зоні невияву ознаки (< 50 %), вони не очікують позитивного ставлення інших людей до себе (достовірність значності різниці $p \leq 0,05$). На нашу думку, це пов'язано з початком процесу віддалення в підлітковому віці, а саме: ситуативне емоціональне віддалення від значущих дорослих, відчуття самотності, ворожечі інших по відношенню до власної

особистості, що характерне для підліткового віку, дозволяє підліткам побудувати межі власного “Я”.

Таблиця № 1

Значення компонентів інтегрального самоствавлення

Компоненти	Підлітки, які позбавлені батьківського піклування	Підлітки з сімей
Інтегральне почуття	74,3 %	80,0 %
Самоповага	44,67%	58,6 % 7
Аутосимпатія	69,67%	77,33 %
Очікування позитивного ставлення	39,67%	53,0%
Самозацікавленість	49,7%	71,33 %

Разом с тим, відсутність середнього значення, за таким компонентом самоствавлення, як “очікування позитивного ставлення від інших”, може свідчити про проблеми у взаєминах із значущими дорослими. У підлітків, позбавлених батьківського піклування, а також підлітків з сімей ми маємо середні значення такого компонента самоствавлення, як “очікування позитивного ставлення від інших”, в зоні вияву ознаки (> 50 %), у підлітків, позбавлених батьківського піклування, відмічається відсутність внутрішніх дій щодо власного “Я”.

У двох груп підлітків кілька показників внутрішніх дій знаходяться у зоні вияву і складають середні значення. Це вказує на початковий етап розвитку процесів самосвідомості. Підлітки починають більш критично ставитися до себе, вони отримують можливість свідомо і достатньо самостійно вивчати власне “Я” і розвивати його. Відсутність у зоні виявлення ознаки середніх значень компонента інтегрального самоствавлення (39,67% – шкала “очікування позитивного ставлення від інших”) у підлітків, позбавлених батьківського піклування, співпадає з низькими показниками значення установок на внутрішні дії щодо власного “Я” (32,0 % – шкала “ставлення інших”) (табл. № 2).

Таблиця № 2

Значення компонентів установки на внутрішні дії щодо власного “Я”:

Компоненти	Підлітки, які позбавлені батьківського піклування	Підлітки з сімей
Самовпевненість	47,67%	65,67%
Відношення інших	32,0%	51,33%
Самоприйняття	50,67%	70,67%
Самозацікавленість	54,67%	80,0%

Отже, внутрішні дії на адресу власного “Я” відображають в більшій мірою процес індивідуалізації, направленість підлітків на власне “Я”, ніж процес соціалізації, направленість на інших людей.

Отже підлітки, які знаходяться в умовах соціальної депривації, значно менше поважають себе, виявляють недостатню цікавість до свого “Я”, ніж підлітки, які розвиваються у сприятливих соціальних умовах. У підлітків, позбавлених батьківського піклування, значно нижче, ніж у їх однолітків, представлено очікування позитивного ставлення від інших. Це, можливо, може пояснити різницю змісту самоствавлення особистості у двох груп підлітків, яких ми досліджуємо. Підлітки, позбавлені батьківського піклування, менше впевнені у собі, менше приймають себе, свою особистість. Негативні емоційні переживання, які пов’язані з власною особистістю посилюються спрямованістю підлітків на себе, ніж на інших людей. Це змушує їх замикатися у собі, відчувати недовіру щодо інших людей, що викривляє подальший розвиток самоствавлення.

У даний віковий період, коли для підлітка актуальна оцінка свого соціального значення дорослими та схвалення, прийняття групою однолітків, підліток не очікує позитивного ставлення від інших, менш впевнений у собі, що є суттєвим бар’єром для спілкування і самопізнання. Урахування того, що саме у підлітковий вік відбувається зростання проблемних переживань, пов’язаних із власною особистістю, можемо говорити, що підлітки, позбавлені батьківського піклування, більшою мірою схильні до соціальної дезадаптації.

Ми можемо припустити, що низькі показники самоповаги, самозацікавленості, очікування позитивного ставлення від інших, самоприйняття, аутосимпатії у підлітків, позбавлених батьківського піклування, пов’язані з недостатнім досвідом позитивних соціальних взаємин, з особливим ставленням до них значущих дорослих, які не створюють необхідних психолого-педагогічних умов для повноцінного розвитку особистості. Підлітки, які знаходяться в умовах соціальної депривації, недостатньо компетентні в спілкуванні, оскільки дорослі висувають вимоги, які заважають відчувати цим підліткам свою успішність, самостійність. Коли підліток зіткнувся з соціальною обмеженістю, він починає відчувати свою особистісну незначущість.

Аналіз результатів, здобутих за допомогою методики Т.В. Дембо – С.Я.Рубінштейн (адаптація Г.М. Прихожан), розширює і поглиблює дослідження самоствавлення підлітків, які знаходяться в умовах соціальної депривації, і підлітків, які розвиваються в сприятливих соціальних умовах.

До загальних особливостей самооцінки підлітків, позбавлених батьківського піклування, і підлітків з сімей слід віднести той факт, що показники самооцінки і рівня домагань у цілому складають вікову норму (середній та високий рівні відповідно, 48-97 балів).

Порівняльний аналіз результатів, здобутих за допомогою методики Т.В.Дембо – С.Я. Рубінштейн (адаптація Г.М. Прихожан) показав, що у підлітків, які знаходяться в умовах соціальної депривації і, підлітків з сімей є різниця між показниками самооцінки (табл. № 3, 4, 5).

У підлітків, позбавлених батьківського піклування, висока, слабо диференційована самооцінка, яка поєднується з високим, слабо диференційованим домаганням, із слабким розходженням між домаганням і самооцінкою. Це може вказувати на те, що ці підлітки “закриті” для зовнішнього досвіду. Подібна самооцінка є непродуктивною, перешкоджає навчанню і особистісному зростанню.

Підлітки з сімей відрізняються від підлітків, позбавлених батьківського піклування, високою, помірно диференційованою самооцінкою, яка поєднується з дуже високим, помірно диференційованим домаганням при помірному розходженні між самооцінкою і домаганням. Це свідчить, що такі підлітки, з таким ставленням до себе відрізняються високим рівнем цілеспрямованості, ставлять трудні цілі, докладають значного зусилля для їх досягнення.

Таблиця № 3

Показники самооцінки і рівня домагань підлітків, позбавлених батьківського піклування

Параметри	Кількісна характеристика, бал	
	Рівень самооцінки	Рівень домагань
Розум	71	91,3
Здібності	69,6	91,2
Зовнішність	69,1	89,4
Впевненість у собі	70	90,9
Авторитет у однолітків	72	86,6

Таблиця № 4

Показники самооцінки і рівня домагань підлітків з сімей

Параметри	Кількісна характеристика, бал	
	Рівень самооцінки	Рівень домагань
Розум	88,5	100
Здібності	89	99,6
Зовнішність	92	105
Впевненість у собі	90	98,5
Авторитет у однолітків	95	89,5

Таблиця № 5

Показники розбіжності самооцінки і рівня домагань підлітків, позбавлених батьківського піклування, і підлітків з сімей

Параметри	Підлітки, позбавлені батьківського піклування	Підлітки з сімей
Ступінь розбіжності між рівнем домагань і самооцінки	1,8	9
Ступінь диференційованості домагань	4,7	15,5
Ступінь диференційованості самооцінки	2,9	6,5

Висновки: у підлітків, позбавлених батьківського піклування величина інтегрального самоставлення та його компонентів (самоповага, аутосимпатія, самозацікавленість, очікування позитивного відношення від інших), а також настанова на внутрішні дії щодо власного “Я” (самовпевненість, ставлення інших, самоприйняття, самозацікавленість) значно нижче, ніж у підлітків з сімей.

У підлітків, позбавлених батьківського піклування, і підлітків з сімей виявилися якісні відмінності у розвитку самооцінки.

Отже, розвиток підлітків в умовах соціальної депривації призводить до особливого функціонування самоставлення, а слабкий прояв позитивного ставлення дорослих, припускає меншу потребу вивчати і приймати себе.

Важливо, щоб дорослі навчилися приймати підлітків, позбавлених батьківського піклування, такими, якими вони є, враховувати його досягнення і помилки, підвищувати самооцінку підлітка, допомагати йому знаходити ситуації, в яких він мав би себе проявити як один з кращих, не бути скнарою у виявленні любові і турботи.

Сьогодні проблема самоставлення особистості досить актуальна у психології. Це пов'язано з тим, що у системі життєвих відносин особистості ставлення до себе займає особливе місце. Самоставлення є необхідним компонентом особистості, на який впливає ставлення до життя, адекватне ставлення людини до самої себе, є залогою благополучного функціонування людини як суб'єкта суспільних відносин.

Разом з тим, становлення структурних компонентів самоставлення особистості в соціально несприятливих умовах, вплив цих умов на змістовність самоставлення і психологічні труднощі, з цим пов'язані, не були предметом пильного вивчення. Тому розробленість питань структурних, функціональних і результативних аспектів самоставлення підлітків, позбавлених батьківського піклування, має високе соціальне значення.

Отримані результати допоможуть в практиці психологів у психологічному супроводі дітей, позбавлених батьківського піклування.

Список використаних джерел

1. Максименко С.Д., Максименко К.С, Папуча М.В. Психологія особистості. – К.: Видавництво ТОВ "КММ", 2007. – 296 с.
2. Фельдштейн Д.И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 366 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2001. – 705 с.
4. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 400 с.
5. Особливості психічного розвитку і образу "Я" дітей-сиріт в інтернатних закладах освіти // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – К., 2003. – Т. 5, ч. 7. – С. 252-255.

The paper filed a theoretical analysis of scientific literature on the issue samostavlennya, comparative analysis of components samostavlennya. Paid attention to psychological factors forming samostavlennya important aspects of adolescence, characteristics of samostavlennya adolescents deprived of parental care.

Keywords: samostavlennya, personality, adolescent, self-awareness, self-esteem, I-concept, deprivation.

Отримано: 11.03.2010

УДК 159.9

М.І.Вінтонів

Інтеграція сучасного методологічного інструментарію для діагностики когнітивних стилів

Опираючись на теоретичні дослідження, згідно з якими враховуються умови та вплив соціальної ситуації на когнітивно-стильові прояви, розглянуто сучасний методологічний інструментарій, який дає можливість виявити залежності виявів когнітивних стилів у різних соціальних ситуаціях, оскільки людська поведінка визначається внутрішніми когнітивними параметрами і певною мірою зовнішнім середовищем, яке здійснює вплив на людину як соціальну істоту.

Ключові слова: когнітивні стилі, параметри когнітивних стимулів, стилі інформаційного засвоєння, когнітивно-діяльнісний стиль, здібності.

Опираясь на теоретические исследования, согласно которым учитываются условия и влияние социальной ситуации на когнитивно-стилевые проявления, рассмотрен современный методологический инструментарий, позволяющий установить зависимость проявлений когнитивных стилей в различных социальных ситуациях, поскольку поведение человека определяется внутренними когнитивными параметрами и в определенной мере внешней средой, которая оказывает влияние на человека как социальное существо.

Ключевые слова: когнитивные стили, параметры когнитивных стимулов, стили информационного усвоения, когнитивно-деятельностный стиль, способности.

Когнітивні стилі мають всепрониклий вплив на поведінку людини, тому актуальною є проблема їх діагностики. Незважаючи на досить активне дослідження когнітивних стилів, актуальність проблеми є невичерпна, оскільки вплив когнітивно-стильових особливостей особистості на різноманітні сторони її поведінки є неаперечний і постійний.

Зауважимо, що існують десятки різних визначень когнітивних стилів, в яких робиться акцент на різні ознаки: стабільність, генетичну обумовленість, стійкі індивідуальні особливості, відносно постійність (трансситуативність) і т.д. Хоча зазвичай у психологічній практиці дослідження когнітивних стилів за допомогою методичного інструментарію виявляють лише параметри когнітивних стилів та їх особливості, оскільки стилі як стабільні риси значною мірою визначають поведінку особистості, а також є важливою характеристикою життєдіяльності людини. Проте проблема діагностики когнітивних стилів є значно багатограннішою, наприклад, когнітивні стилі можна розглядати як відносно постійні риси, оскільки вплив зовнішніх чинників (наприклад, вплив ситуації) відбувається безперервно і таким чином зумовлює трансситуативність когнітивних стилів.

Саме трансситуативність визначає необхідність пошуку нового діагностичного матеріалу та дослідження особливостей та закономірностей когнітивних стилів у різних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прийнято вважати, що "стабільність" є одним із головних атрибутів когнітивних стилів (Г. Клаус, Г. Костлін-Глоджер, Дж. Клейн, А. В. Соловйов, І.В. Равич-Щербо, Р. Л. Солсо, Ю. П. Черненко). Когнітивні стилі – узагальнені тенденції отримання та опрацювання інформації під час взаємодії з навколишнім середовищем, незалежні від змісту цієї